

VOGEL Sándor

A szász autonómia Erdélyben

A középkori európai társadalmakra jellemző a különböző jogszokásokkal bíró közösségek együttélése. Ezeket a jogszokásokat később írásba foglalták, amelyek alapján bizonyos területileg pontosan körülhatárolt közösségek privilégiumokkal, azaz kiváltságokkal rendelkeztek, és jogilag egységes testületet alkottak. A Magyar Királyságra különösképpen jellemző volt, hogy bizonyos népcsoportoknak kiváltságokat adott. Ilyenek voltak a székelyek, a jászok, a kunok, az erdélyi és szepességi szászok. Mindez a magyar királyok országépítő politikájával függött össze, akiknek az ország betelepítése, gazdasági erőforrásainak feltárása és katonai védelme elsődrendű érdekük volt. Erdélyben a legteljesebb és leghosszabb időn át fennálló kiváltságrendszer a szászok élvezték. Ez a számszerűleg kis népcsoport, amelyet a 12–13. században több hullámban a magyar királyok telepítettek be, kiváltsági folytán Erdély jelentős gazdasági, művelődési, sőt politikai tényezőjévé vált. Mivel a szász nép fennmaradása elsősorban kiváltságainak köszönhető, érthető, hogy az Erdéllyel foglalkozó történeti kutatásoknak, főként a szász történetírásnak, ez a kiváltságrendszer, modern szóval élve autonómia, vált az egyik legfontosabb kutatási területévé.

A szász kiváltságrendszer kezdetei

A történeti dokumentumok alapján megállapítható, hogy az első betelepülők II. Géza uralkodása (1141–1162) idején érkeztek Erdélybe. A fennmaradt okmányokból pedig az is kikövetkeztethető, hogy első kiváltságaikat is tőle kaphatták. Bár az úgynevezett „királyi vendégek” nagy része a Német Birodalom területéről érkezett, voltak közöttük flamandok, vallonok, sőt olaszok is. Tény, hogy a telepések nem egységes csoportban, nem egy területről és nem egy időben érkeztek, és csupán Erdélyben olvadtak össze egy néppé. Nyelvjárásuk is hasonlóképpen hosszabb idő elteltével alakult ki. Az első, Erdélyben megtelepedett „királyi vendégekre” vonatkozó oklevél 1186-ból származik, amely szerint III. Béla király (1162–1196) az „erdőkön túli területeken”, azaz Erdélyben megtelepedett „idegen vendégektől” 15 000 márká évi jövedelmet kapott. A telepések által benépesített első nagyobb terület a szebeni provincia volt. Az első e területet jelző oklevél 1192–1196-ból származik. Eszerint a telepések részére megalapították a közvetlenül az esztergomi érsekségnek alárendelt szebeni prépostságot mint egyházi igazgatási területet, amelynek alegységei a szebeni, újegyházi és sinki esperességek voltak. Ez az első területet meghatározó oklevél a telepéseket „omnes Flandrenses”-nek nevezi, míg egy 1191-ből származó adat *Ecclēsia Theutonicarum Ultrasilvanum* ról beszél. A telepések szász (Saxones) elnevezése csak 1206-ban fordul elő oklevélben, amikor II. András (1205–1235) Romosz (Rumes), Magyarigen (Krapundorf) és Boroskrakkó (Krakau) „első királyi vendégeinek” (primi hospites regni) kiváltságokat adott, és saját jogállást biztosított. Mivel a királyi kancellárián a „szász” elnevezés honosodott meg, az erdélyi németeket ettől kezdve egységesen szászoknak nevezték.

A szász önkormányzat létrehozásában alapvető jelentősége van az 1224-ben II. András által kiállított *Andreanum*nak, melyet a szász történetírás arany szabadságlevélnek (Goldene Freibrief) nevez. Az általa biztosított szabadságok Szeben provinciára terjedtek ki, és jogi egységgé fogták az ide települt szászokat. Így e tartomány, a később Királyföldnek (Fundus Regius, Königsboden) nevezett terület és lakosai számára biztosított kiváltságok a kialakuló szász jogi egység kiindulópontjává váltak, és olyan fejlődést indítottak el, amely 800 éven át biztosítani tudta a szász nép fennmaradását.

Aszabadságlevél szövege így kezdődik: „Hűséges vendégeink, az erdön túli szászok közösen királyi felségünk lábai elé borultak, és panaszaikkal aláztatosan rámutattak arra, hogy szabadságukat, amellyel nagyatyáink, a jámbor emlékeztető Géza király hívta be őket, teljesen elvesztették. Ezért királyi felségünk szemeit a szokásos módon kegyesen rájuk vetette, és mivel nagy szegénységük miatt királyi felségünknek szolgálataikat teljesíteni nem tudták, kegyesen meghallgattuk panaszait, és mind a jelenre, mind a jövőre nézve közhírré tesszük, hogy elődeink nyomdokát követve és bensőnkben megrendülve korábbi szabadságukat visszaadtuk, mégpedig a következőképpen”:

- az egész nép egy nép legyen (unus sit populus), egy bíró alatt álljon;
- ugyanakkor megszüntetünk minden grófságot a szebeni kivételével;
- bárki is legyen szebeni gróf, csak olyan legyen, aki állandóan köztük lakik, és a nép válassza meg, mégpedig azt, aki erre a hivatalra a legalkalmasabb;
- évente kötelesek 500 ezüstmárkát fizetni kamaránk hasznára, és ez alól az adó alól senki se legyen kivéve, aki határai között lakik;
- 500 fegyverest kell állítaniuk abban az esetben, ha a király az országon belül visel hadat, 100-at az országon kívül, ha a király személyesen is hadba vonul, és 50-et, ha a király valamelyik vezérért küldi háborúba az országon kívül, több harcost a király nem követelhet tőlük;
- papjaikat szabadon választhatják, és nekik kell fizetniük a tizedet;
- senki sem bíraskodhat felettük, csak Mi magunk vagy a szebeni gróf; ha bíró előtt állnak, az csak a szokásjog szerint ítélezhet felettük, bíróságunk elé csak akkor lehet megidézni őket, ha saját bírójuk nem tudott dönteni;

– a valahok és a besenyők erdeit, valamint azok vizeit a nevezett valahokkal és besenyőkkel közösen használhatják, és ezért semmiféle szolgáltatással nem tartoznak;

- egyetlen pecsétet használhatnak, amelyet Mi és méltóságviselőink elismernek;
- ha valaki közülük valakit törvény elé idéz, a bíró előtt csak olyan személyeket nevezhet meg tanúként, akik határai között élnek;
- teljességgel felmentjük őket minden idegen törvénykezés alól;
- szabadon használhatják az erdőket tartozékaikkal együtt, a vizeket és a folyókat;

- az ország nagyjai nem követelhetnek a királytól falvakat vagy birtokokat területükön, ha pedig ezt valaki mégis megteszi, ellentmondással élhetnek;
- ha hadjárat alkalmával hozzájuk megyünk, csak háromszor gondoskodjanak rólunk;
- ha pedig a vajda a király érdekében területekre megy, kétszer, érkezéskor és távozáskor kötelesek gondoskodni róla;
- kereskedők szabadon fel és alá járhatnak Királyságunk területén, anélkül hogy bármely vámot fizetnének;
- vásáraikat vámmentesen tarthatják meg.

Az oklevél a következőképpen zárul: „Hogy a fent mondtak szilárdan és megváltoztathatatlanul megmaradjanak a jövő számára, ezt az oklevelet kettős pecsétünkkel megerősítettük. Kelt az Úr megtestesülése utáni 1224. évben, uralkodásunk 21. esztendejében.”

Az *Andreanum* hosszabb jogfejlődés eredménye volt, amely a betelepüléssel együtt kezdődött. A királynak, hogy a „vendégeket” rávegye a betelepülésre, több jogot kellett biztosítania számukra, mint amellyel azok otthon rendelkeztek. A kiváltságok jogrendbe foglalása csak a betelepülők képviselőivel (lokátorokkal) folytatott tárgyalások útján volt lehetséges. A tárgyalásokon olyan személyek vettek részt, akik egyaránt ismerték a német szokásjogot és a magyar vendégjogot, a hosszú úton bizonyos katonai védelmet is tudtak nyújtani, és a befogadó ország határainak védelmét is megszervezhették. Az eredmény olyan *településjog* (Siedlerrecht) írásba foglalása volt, amely az államhatalmat képviselő király és a telepések érdekeinek is megfelelt.

Az *Andreanum* alapján a szászok tehát politikai egységet képezhettek, saját igazgatásuk, maguk választotta bíráik, saját szokásjog szerinti törvénykezésük volt. A nekik adományozott földet a király elidegeníthetetlennek nyilvánította. Kötelezettségeiket (adó, hadállítás, vendégül látás) pontosan szabályozták, velük visszaélni nem lehetett. Pecséthasználathoz való joguk azt jelezte, hogy saját jogi személyiségük van. Vámmentesességük és szabad vásártartási joguk pedig később bekövetkezett gazdasági fejlődésük szempontjából alapvető jelentőségű volt. A kiváltságolt területet a király a telepések közös tulajdonának tekintette, ahol senki sem élhetett nemesi előjogokkal, sőt a király lemondott háramlási jogáról is, vagyis a kihálás vagy hűtlenség esetén gazdátlanná vált földet nem adományozhatta el. Az *Andreanum* egyedülálló volt a térségben, olyan jogalkotás, amely részleteiben szabályozta az uralkodó és a telepések közötti viszonyt. A legjobban kidolgozott és a legmesszebbre menő településjogot foglalta magában, melyet nyugati telepések Közép- és Kelet-Európában valaha is kaptak. Az általa biztosított kiváltságok évszázadokon át a magyar és erdélyi jog szerves részei voltak.

A Szász Egyetem vagy Univerzitás

A szászok történelmük folyamán szívósan ragaszkodtak kiváltságaikhoz. Ezt tanúsítja az a tény is, hogy a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek aszász kiváltságokat huszonkétszer erősítették meg. Az *Andreanum* által a szebeni provincia számára biztosított kiváltságok pedig erős vonzerőt gyakoroltak a szászok által lakott többi erdélyi területre, amelyek arra törekedtek, hogy ők is e kiváltságok birtokába jussanak. Mivel a királyoknak is érdekükben állt a jól adózó, a honvédelemben, főként Erdély déli határainak védelmében is jelentős szerepet játszó szász közösség stabilitásának biztosítása, jogaikat fokozatosan kiterjesztették. E folyamat eredményeképpen jött létre a szászok oly jól ismert önkormányzati szerve, a Szász Egyetem vagy Univerzitás (Universitas Saxonum, Sächsische Nationsuniversität).

A 14. században a szászok vonatkozásában emancipációs folyamat indult meg. 1324-ben Károly Róbert a szebeni provinciát székekre osztotta, melyeknek királybíráit még a király nevezte ki. 1402-ben Medgyes és Selyk szék jogot kapott a királybíró megválasztására. 1464-ben ugyanezt a jogot megkapta Szeben szék, 1469-ben pedig a többi szász szék is.

Aszász autonómia kialakulása párhuzamosan zajlott az erdélyi rendek létrejöttével és a nemesi vármegyék, valamint a székely székek önkormányzatának kialakulásával. 1437-ben a kiváltságolt rendek megkötötték egymással a fraterna uniót, azaz létrehozták a közismert *Unio Trium Nationum* nevű szövetséget, amely a felkelő parasztok és a törökök ellen irányult. A szövetséget 1459-ben és 1506-ban, elsősorban a török ellen, megújították. A szász területen időközben megerősödött a városi patriciátus, amely annak érdekében, hogy az Unióban nagyobb súllyal vehessen részt, kiváltsági újabb megerősítést és kiterjesztést akart elérni. 1480-ban a szász területi egységek városaik és valamennyi erdélyi szász nevében kérelemmel fordultak a királyhoz. 1486. február 6-án pedig Thomas Altemberger szebeni polgármester (1473–1490) Budán átvehette Mátyás királytól azt az okmányt, melyben az uralkodó a királyság erdélyi országrészein élő összes szász (universorum Saxonum nostrorum partium regni nostri Transsilvanorum) részére megerősítette az *Andreanum* kiváltságait, és kiterjesztette azokat a Királyföld (Fundus Regius, Königsboden) egész területére. Mátyás király ezzel létrehozta a Szász Egyetemet vagy Univerzitást, amely évszázadokra meghatározta a kiváltságolt területen élő szászok életének kereteit, és egyetlen közigazgatási-jogi egységgé olvasztotta össze őket. Az Egyetem hatásköre a Hétszék, valójában nyolc szék [Szeben (Hermannstadt), Újegyház (Löschkirch), Szászsebes (Mühlbach), Sink (Schenk), Segesvár (Schässburg), Szászváros (Broos), Szerdahely (Reussmarkt), Köhalom (Reps)] és Kétszék [Medgyes (Mediasch), Selyk (Schelk)], valamint Brassóvidékre (Kronstadter Distrikt) és Besztercevidékre (Bistritzer

Distrikt) terjedt ki. A kiváltságok kizárólag az e területen élő szászokra vonatkoztak. Így voltak olyan szászok (például a 13 Kükküllő vármegye területén fekvő szász lakosságú falu), akik nem élvezhették az *Andreanum* kiváltságait, és jobbágyorsban éltek. Az Egyetemnek igazgatási, törvényhozói, bíraskodási, gazdasági és politikai-döntéshozó jogköre volt. Képviselő-testületét az Egyetem gyűlése alkotta, amely évente kétszer, Szent György (április 23.) és Katalin (november 25.) napjával kezdődően ült össze. Szükség esetén rendkívüli üléseket tartottak. Tagjai voltak a székek és a két vidék vezető tisztségviselői, ezenkívül egy-két képviselő minden szék és vidék részéről. Az ülések közötti időszakban Nágszeben tanácsa intézte a folyó ügyeket, és ő hívta össze az üléseket. A királyföldi szászokat illető minden peres ügyben az Egyetem volt illetékes, és ő ítélkezett. Tőle fellebbezni csak a királyhoz, később az erdélyi fejedelemhez lehetett. Illetékességébe tartozott a szászokra kirótt adó székekre és vidékekre való leosztása és beszedése. Céhek alapítását az Egyetem engedélyezte, és megszabta a Királyföldön használatos árakat és mértékegységeket, sőt a mindennapi életet is szabályozta. A szász önkormányzat oly erős volt, hogy törvény írta elő: szász városokban csak németek vásárolhatnak házakat, ennél fogva csak ők kaphatnak polgárjogot. Egy szász város akár azt is megtehetette, hogy a fejedelmet nem fogadta be falai közé. Az Egyetem élén Szeben város polgármestere és Szeben szék királybírája állott, akiket ten duumvirátus alkottak. A polgármester Szeben város „külső tanácsa”, másképp a „Szász Tanácsa” választotta egy, legfeljebb két évre. Egy személyben a szebeni provincia polgármestere (Provincialbürgermeister) tisztét is betöltötte, és a Hétszék legmagasabb rangú hivatalnokja volt. Hatásköre elsősorban a pénzügyi igazgatás, tehát az adóelosztás és -beszedés, a Hétszék javainak igazgatása volt, és bizonyos esetekben elsőfokon bíraskodott is. A királybíró, aki egy személyben szász ispán (comes Saxonum) is volt, 1464-től ugyancsak a „külső tanács” választotta meg, egész életére, ehhez azonban utólag a király, később a fejedelem hozzájárulása is szükséges volt. Elsősorban jogi ügyekkel foglalkozott, és legfeljebb fokon elő volt a legfőbb bíró. Peres ügyekben ő döntött, és csak ritkán fordult elő, hogy valamely ügy a király vagy a fejedelem elé került volna. Kifelé ő képviselte a szász nemzetet, és a fejedelem-korban tagja volt a fejedelmi tanácsnak, tehát az állam egyik legfontosabb politikai funkcióját is betöltötte.

Az Egyetem, Univerzitás kifejezésnek több jelentése volt, és a következő testületeknek felelt meg:

- a királyföldi szászok összessége (egyetemes közössége) és a kiváltságolt terület;
- az egész közösséget képviselő küldöttek testülete, azaz az évente kétszer ülésező közgyűlés (conflux);
- a szebeni tanács és a főhivatalnokok, a „delegált Egyetem” (delegierte Universität), amely az ülések közötti időszakban vitte az ügyeket;
- főleg az újkorban az előbbi által tárgyalási felhatalmazással bíró testület, amelynek élén elnökként az ispán állott.

Szükséges leszögeznünk, hogy az Egyetem és az abban képviselt szász „nemzet” nem a modern nemzet, hanem a hűbérviségben érvényes rend fogalmának felel meg, nem etnikai hovartartozást jelöl, hanem a kiváltságoltak összességét. Ez utóbbiak egyesítésére irányuló tudatos törekvés eredményeképpen jött létre, és célja a kiváltságolt csoport jogállapotának megvédése volt.

A világi Univerzitással párhuzamosan meg kell említenünk az egyházi Univerzitást (Geistliche Universität) is. Ennek alapja a szászok egyházi különállása volt, vagyis az a tény, hogy nem az erdélyi püspökséghez, hanem közvetlenül az esztergomi érsekséghez tartoztak. Az Egyházi Univerzitás jelentősége különösen a reformáció után nőtt meg, amikor a világi Univerzitás elfogadta az *Összes erdélyi német egyházi rendtartását* (Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen), és az egész Szász-földön kötelező érvényűvé tette. Ezzel létrejött a szász evangélikus egyház, amely a szászok nemzeti egyházává (Volkskirche) vált, és jelentős szerepet játszott identitásuk megőrzésében. Az egyházi Univerzitás a Királyföld határain túlra is kiterjedt: a szász jobbágyfalvak is hozzá tartoztak. Ezzel túlmutatott a rendi berendezkedésen, és már valóban az etnikai összetartozás irányába mozdult el. Vezető szerve a zsinat volt, amelynek élén a szuperintendens vagy püspök állott. A világi és egyházi Univerzitás egy időben tartotta üléseit. A két Univerzitás viszonyában a döntő szerep a világi Univerzitásé volt, amely a másikat a *ciuius regio eius religio* elv alapján teljesen maga alá rendelte.

Ugyanakkor a szászok egységes, a Királyföldön érvényes jogrendszer kialakítására törekedtek. A szokásjogot az *Altemberger kódex*ben gyűjtötték össze. Ez a görögül írással írt, miniatúrákkal díszített pergamenkönyv ettől kezdve ott feküdt minden szász méltóságviselő előtt, amikor hivatali esküjét letette. Jogszabálygyűjteményt készített 1544-ben Johannes Honterus (1498–1549) is. Az Univerzitás megbízásából Thomas Bomelius (?–1592) és Matthias Fronius (1522–1588) összegyűjtötte a magdeburgi jog alapján álló szász jogszokásokat és a megfelelő jogszabályokat Justinianus törvénykönyvéből. Végül Matthias Fronius megalkotta az *Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen* című törvénykönyvet. Albert Huet (1537–1606) szász ispán egy küldöttség élén Krakkóba utazott, ahol Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586) és lengyel király (1576–1586) 1583-ban megerősítette a törvénykönyvet mint mindörökké érvényes jogszabályrendszer. Az *Eigenlandrecht* csaknem 300 évig, 1853-ig, az *Osztrák polgári törvénykönyv* bevezetéséig maradt érvényben, és annak alapján ítéleztek a királyföldi szászok peres ügyeiben. A peres eljárások fóruma a Szász Univerzitás volt.

A területigazgatási és jogi önkormányzat létrejöttével együtt az fejedelemség első évtizedeiben kialakult a szász rendi identitástudat, melynek legteljesebb írásos megfogalmazását Albert Huet szász ispán 1591-ben Báthory Zsigmond fejedelem (1581–1597, 1598–1599, 1601–1602) előtt elmondott beszéde tartalmazza. A beszéd szerint a német származású szászok szabad, kiváltságolt rendhez tartoznak, a nyugati kereszténység védőbástyáját alkotják, a szabad szász parasztok, kézművesek és kereskedők pedig az ország legjobb adófizetői. „Géza király hívott ben-

Folytatás a 12. oldalon

Folytatás a 11. oldalról

nünket – mondta –, s ezért nem vagyunk idegenek, hanem az ország teljes jogú polgárai; nem vagyunk jobbágyok, hanem alattvalók és kedves hívek. Kiténik ez nemcsak privilégiumainkból, hanem egyéb királyi írásokból is, melyekkel hatalmas ládákat töltöttünk meg, hogy a városházán a magunk becsületére és utódaink emlékeztetére megőrizzük őket. (...) Azt mondják, csak vendégek vagyunk, jövevények és idegenek, nem pedig harcosok, az ország védelmezői. Erre én azt felelem: való, hogy vendégek voltunk, de éppen ezt tekintjük tisztességünknek." Huet beszéde nem tévesztett célt: sikerült megvédenie a szász kiváltságokat, miközben a székelyek ezt nem tudták megtenni.

Fontos hangsúlyozni, hogy a fejedelmekben a szászok részt vettek az államhatalomban, és államalkotó rendet alkottak. Az 1542. évi tordai országgyűlés határozatai alapján részt vettek az országgyűlések munkájában, s miként említettük, a szász ispán tagja volt a fejedelmi tanácsnak. Az országgyűlésen hozott határozatok pedig csak akkor váltak jogerőssé, ha mindhárom rend, tehát a szászok pecsétjével is ellátják. Így bármely rend bármely határozatot megvétőzhatott. A fejedelem megválasztásához a szászok szavazataira éppen úgy szükség volt, mint a magyar nemesekéire vagy a székelyekéire. A korabeli szász identitástudat szerint a szászok az ország egyharmadát alkották. Ennek a státusnak a kiharcolása Peter Haller (1500–1570) nevéhez fűződik, aki 1543–1556 között Szeben polgármestere, 1557–1569 között pedig szebeni királybíró volt, és szász ispánként a szász „nemzet” élén állott.

A szász kiváltságokat a 16–17. században több oldalról is veszély fenyegette. Egyrészt a központi hatalom részéről, mert egyes fejedelmek semmibe vették államuk jogrendjét és a rendi kiváltságokat. A legkirívóbb eset a Báthory Gáboré volt, aki 1610-ben csellet elfoglalta a szász székvárost, Szebent, polgárai javait elkobozta, tanácsát pedig fogságba vetette. A szász városok és székek válaszul véd- és dacsövetséget kötöttek kiváltságaik védelmére: „Mi, a szász városok és székek polgármesterei, királybírái és esküdtői (...) örökre szövetezünk (...) a szép arany szabadságok, privilégiumok, jogszokásaink, a jó és hasznos rend, a helységek birtokai fenntartására, amelyeket a jó emlékeztető királyok vitézségükért és lovagiasan elkövetett tetteikért elődeinknek, a szász nemzetnek adományoztak. (...) Ezt megígérjük augsburgi hitvallásunkra (...) a szász becsület és szabadságaink elvesztésének terhe alatt.” Szebent és a szász kiváltságokat végül Bethlen Gábor adta vissza, aki – miként azt Georg Kraus, a korabeli szász történetíró magyarul feljegyezte – e szavakkal fordult a szászokhoz: „Én, Bethlen Gábor, Erdélynek választott fejedelme, Magyarország részeinek ura, székelyeknek ispánja és az szászoknak atyja ez naptól fogván adom városokat minden igazságával és privilégiummal. Legyetek jámborok és hívek. Isten hozza.”

A kiváltságokat ugyanakkor gyakran a két másik rend is kétségbevonta. A legtöbb vitát az a kiváltság váltotta ki, mely szerint a szász városokban csak németek birtokolhattak házakat. 1625-ben a nemesek és a székelyek megszavazták azt a cikelyt, melynek alapján ők is vásárolhatnak házakat a szász városokban. Válaszul a szászok húsz kocsiból álló tiltakozó menetben vonultak Gyulafehérvárra Bethlen Gábor elé, aki a cikelyt eltörölte, és a szász kiváltságokat helyreállította.

A 16–17. században a szász „nemzet” a fejedelmekkel és a másik két renddel szemben jogi személyként lépett fel. A szász társadalom azonban nem volt egységes és demokratikus, amint azt a 19. századi romantikus szász történetírás elképzelte. Bár a vezető tisztviselőket választották, ez nem volt a mai demokratikus értelemben vett választás, és a patriciátus a vezető tisztségeket saját tagjaival töltötte be. Szeben városában a négy főúri tisztséget a szász ispáni funkciót is betöltő királybíró, a polgármester, a székbíró és a folnagot (Stadthann, villicus), aki a gazdasági ügyeket bonyolította le, csak a 12 fős városi vagy „belső tanács” soraiból választhatták meg, utódaikat pedig csak „a szász tanácsa” vagy „külső tanács” tagjai közül. Ez utóbbi szerv tagjait pedig a 16. század közepétől a „belső tanács” nevezte ki. Így hivatalokhoz általában ugyanazon családok tagjai juthattak. Ez a rendszer a 17. században megmerevedett, és a hatalmat egy 180–200 családból álló patricius-oligarchia gyakorolta. Ennek uralma ellen a városi köznép gyakran fellázadt. Ilyen felkelés tört ki 1514-ben Segesváron, 1645-ben Szebenben, 1658–1659-ben újra Segesváron, 1688-ban Brassóban. A helyzetet a szász városok közötti ellentétek is súlyosbították. Főként Szeben és Brassó versengett egymással. És mivel az Univerzitásnak nem volt olyan végrehajtó szerve, amely a közgyűlés határozatait az egész Királyföld területén érvényesíthette volna, előfordult, hogy Brassó ezeket nem tartotta be, vagy egyszerűen nem jelent meg az Univerzitás ülésén.

A szász kiváltságok a Habsburg-uralom idején

Erdély kormányzásának alapjául ebben az időszakban az 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum* szolgált, amely a következőket írta elő:

- a bevett vallások, egyházak, iskolák, egyházközségek ügyeiben minden úgy marad, ahogy eddig volt, és semmilyen változás nem történik;
- a Habsburg uralkodó megerősítette a rendek számára a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek valamennyi adományát, valamennyi privilégiumot, hivatalt és méltóságot, minden javadalmat és birtokot;
- az *Approbaták* és *Compiláták* mint hazai törvények, *Verbóczi Tripartitum* a, a szász nemzet jogrendje sértetlenül jogerős marad;

– minden hivatalban, legyen az politikai, igazságszolgáltatási vagy gazdasági, született erdélyieket, azaz magyarokat, székelyeket és szászokat fognak alkalmazni;

– az uralkodó mindezt azzal a változtatással szavolta, hogy a rendeknek hivatali jelöltjeiket jóváhagyásra az uralkodó elé kell terjeszteniük; de ami a többi hivatalt, a szászok és székelyek királybíráit, a nemesek bírját, a bírákat és polgármestereket illeti, akiket eddig szabadon választottak, a jövőben is szabadságuk és jogszokásuk szerint választathatják.

A *Diploma Leopoldinum* tehát fenntartotta a három „nemzet” és a négy bevett vallás rendszerét. A szászok megőrizték önkormányzatukat, és a Szász Egyetem is fennmaradt. A *Diploma* kiadását megelőzően a szászok Valentin Franck (1643–1697) ispán vezetésével tárgyalásokat folytattak a Habsburg-kormányzattal, gondosan vigyázva arra, hogy kiváltságaikat, a vallásszabadságot, az Eigenlandrecht érvényét és a szabad bíróválasztást megőrizzék. Még azt is sikerült megakadályozniuk, hogy a nemesek jogot szerezzenek a szász városokban való letelepedéshez.

A szász kiváltságokat, miként a többi rendét is, veszélyeztetették II. József reformjai, amelyek alapjaiban akarták szétzúzni a rendi partikularizmusokat. II. József hatályon kívül helyezte a *Leopoldi Diplomát*. 1781-ben bevezette a koncivitást, és megszüntette a szászok kizárólagos tulajdon- és polgárjogát a szász városokban, ahová ezentúl magyarok és románok is betelepülhettek. 1784-ben feloszlatta a Szász Egyetemet, és vagyonát a kincstár javára lefoglalta. Megszüntette a székek és provinciák rendszerét, és az eddigi szász igazgatási egységeket az újonnan alakított vármegyékbe tagolta be. II. József reformjai következtében a szászok elvesztették államalkotó szerepüket. A reformok érvényesítését még Samuel Brukenthalnak (1721–1803) sem sikerült megakadályoznia; őt ellenállása miatt eltávolították a gubernatori tisztségéből. A reformok ellen a szászok a másik két renddel hasonlóan memorandumban tiltakoztak. Az Egyetemet és a szász privilégiumokat csak 1790-ben állították helyre, amikor II. József visszavonta reformjait. A szász kiváltságrendszer azonban részben már ekkor fenntarthatatlanná vált. Az 1791. évi országgyűlés megszavazta a koncivitást, bár a városi polgárjog feltételekhez, vagyonhoz, képzettséghez, céhtagsághoz kötötte. Az 1792. évi kolozsvári országgyűlésen megszüntették a rendenkénti szavazás rendszerét, és a szászok ettől kezdve kisebbségben maradtak a ma-

– A szász egyetemi vagyont illetően fennálló tulajdonjog jelen törvény által érintetlenül hagyatik (5. §).

– A Szász Egyetem vagyonának szabad rendelkezés alatt álló jövedelmei a tulajdonos összlakosság javára vallás- és nyelvkülönbség nélkül fordítandók (6. §).

– A Szász Egyetem vagyona felett az alapítványok értelmében és korlátai között és a kormány felügyeleti jogának fenntartása mellett a Szász Egyetem közgyűlése rendelkezik (7. §);

– Az úgynevezett Hétbírák vagyona felett (...) Szeben vármegye főispánjának elnöklété alatt az egyetemi közgyűlés azon tagjai rendelkeznek, akik az eddigi Királyföld azon városait és kerületeit képviselik, amelyek együttesen a Hétbírák javainak tulajdonosai (17. §).

A törvény elfogadása ellen az „öreg szászok” hevesen tiltakoztak, de az „ifjú szászok” jó néhány országgyűlési képviselője megszavazta azt. Természetesen a területi autonómia elvesztése érzékenyen érintette a szász közösséget, és ez az érzelmi hozzáállás még a jelenlegi szász történeti művekben is fellelhető, még akkor is, ha azok szerzői legjobb akaratuk szerint törekednek a tudományos objektivitásra. Ha a kor történeti-politikai viszonyait vesszük figyelembe, kiválglik, hogy a Szász Egyetem középkori formájában nem volt fenntartható. A 19. század Európájában a nemzetállam és a polgári jogegyenlőség megteremtésére irányuló törekvés vált általánossá, és a magyar politikai elit is ezt tűzte ki céljává. Az egységes közigazgatással rendelkező magyar nemzetállamban a szász területi autonómia számára nem maradt hely, már csak azért sem, mert a Királyföld lakosságának többségét akkor már románok alkották, és kisebb lélekszámú magyar lakossága is volt. A törvény elemzésekor arra kell tekintettel lennünk, hogy mi szűnt meg, és mi maradt fenn a Szász Egyetemből:

– Megszűntek az Egyetem politikai, közigazgatási és törvényhatósági jogosítványai, azaz a középkorból örökölt kiváltságok lényege. A szász székeket és vidékeket betagolták az újonnan kialakított vármegyékbe.

– A törvény messzemenően tekintetbe vette a polgári jogegyenlőség elvét, amikor előírta, hogy a Szász Egyetem vagyonát az egész lakosság javára vallás- és nyelvkülönbség nélkül kell felhasználni, tehát a magyarokat és a románokat sem lehet kizárni belőle.

– A jogszabály a magántulajdon sérthetlensége elvén alapult, és meghagyta a Szász Egyetem teljes vagyonát.

– Bizonyos területi vonatkozásokat is figyelembe vett, amikor megszabta azok illetékességét az Egyetem közgyűlésének megválasztásakor vagy a Hétbírák vagyonának kezelésekor.

– Az Egyetem határozatait a választott közgyűlés hozta, de érvényesítésükhöz a belügy- vagy vallásügyi és közoktatásügyi miniszter jóváhagyására volt szükség. Az Egyetem tehát óriási kulturális alapítvány formájában működött tovább, felette azonban, beleszólási joga révén, ellenőrzést gyakorolhatott az állam, és elnökét, Szeben vármegye főispánját is ő nevezte ki; e főispánok többnyire szászok voltak.

A magyar állam tehát nem számolta fel az Univerzitást, csupán átalakította, és betagolta az egységes magyar nemzetállamba. A szervezet a továbbiakban is nagyhatalmú testület maradt, amelynek fő feladata a szász kulturális élet és iskolarendszer támogatása volt. A törvény elfogadásával a rendi szász „nemzet” megszűnt, és a szász Magyarországon egy modern nemzetiségévé vált, amelyet most már valóban az etnikai szálak kapcsolnak össze. Ebben a helyzetben felértékelődött a szász evangélikus egyház szerepe, amely a többi magyarországi egyházzal hasonlóan autonómiával rendelkezett, az állami költségvetésből támogatást élvezett, és a nemzeti identitás legjelentősebb tartóoszlopa lett.

A Szász Egyetem vagyona nagy részének elvesztésére a két világháború közötti Romániában került sor. Az 1921. évi agrárreformot úgy hajtották végre, hogy a szász evangélikus egyház, illetve a Szász Egyetem vagyona 55%-át elvesztette. 1937-ben pedig a Szász Egyetem Alapítványt feloszlatták, és vagyonát felosztották a szász evangélikus egyház és egy román kulturális szervezet, az Așezământul Cultural Mihai Viteazul között.

A szász kiváltságrendszer és autonómia tehát ma már történelem, de Erdélyben még mindig élő hagyomány. Tanulmányozása, tanulságai éppen a mai regionális és autonómiamozgalmak kialakulása, valamint a helyi sajátosságok újjáéledésének Európájában fontosabb, mint valaha.

Irodalom

Jakab Elek: *A királyföldi viszonyok ismertetése*, I–II. Pest, 1871; Georg Daniel Teutsch, Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk* I–IV. Hermannstadt, 1925; Eduard Müller: *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876*. Hermannstadt, 1928; Endes Miklós: *Erdély bárom nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp., 1935; Georg Ed. Müller: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Hermannstadt, 1941; Lovas Rezső: *A szász kérdés Bethlen Gábor korában*. Századok, 1944. 419–462; *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Hrsg. von Ernst Wagner. Köln-Wien, 1976; *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*. Bukarest, 1979; *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1948–1918*. Red. von Carl Göllner. Köln-Wien, 1988; *Erdély története*, I–III. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986; *Gruppenautonomen in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Hrsg. von Wolfgang Kessler. Köln-Wien, 1990; Georg Kraus: *Erdélyi krónika 1608–1665*. Vogel Sándor fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel. Bp., 1994; Hévízi Józsa: *Regional and Ecclesiastical Autonomy in Historical Hungary*. Bp., 1996; Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, 1998; Zsolt K. Lengyel und Ulrich A. Wien: *Siebenbürgen in der Habsburger-Monarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich 1690–1867*. Wien, 1999; Harald Roth: *Kis Erdély-történet*. Csíkszereda, 1999; Vogel Sándor: *Az Erdélyi szászok. Honismeret*, 2001/3, 96–04.

Erdély térképe, készítette Johannes Honterus, Bazel, 1532

garok és székelyek szavazataival szemben. A Szász Egyetem és annak közigazgatási, igazságszolgáltatási rendszere azonban kisebb megszakításokkal (1848–1849, 1849–1860) 1876-ig fennmaradt.

A szász területi autonómia vége

A szászok az 1867. évi kiegyezés után két pártra szakadtak az új államrendhez való viszonyukban. Az „öreg szászok”, akik a hivatalnokokat és az egyházi vezetőket képviselték, felléptek a szász területi autonómia fenntartásáért. Az „ifjú szászok”, akik a kispolgárságot és a kézműveseket tömörítették, rokonszenvvel tekintettek a liberális Magyarországra. A jelenkor követelményei szempontjából nem tekintették megfelelő képződménynek a Szász Egyetemet, és a *szabad községek szabad államban* jelszavával a közigazgatási egységek nagyobb autonómiájáért léptek fel. Az 1872. évi megyeyesi szász gyűlésen a szászok tudomásul vették a dualizmust, de *felléptek* a területi autonómia fenntartása mellett. A magyar kormány azonban a szászok területi autonómiáját a magarnemzetállam elveivel és a polgári liberalizmussal össze nem egyeztetetőknek és a rendi állam maradványának tekintette. 1876-ban a magyar országgyűlés elfogadta a XII. számú Törvénycíkket a Királyföldről, továbbá a Szász Egyetem rendezéséről és az egyetem, valamint az úgynevezett Hétbírák vagyonáról. A törvény helyes értelmezését csak úgy végezhetjük el, ha azt az adott korba helyezzük, és számolunk következményeivel. A törvény legfontosabb cikkelyei a következők:

– A törvényhatósági területek szabályozásánál, amelyről külön törvény fog intézkedni, a Királyföld és a vele szomszédos területek ugyanazon tekintetek alá esnek. A Királyföldre nézve eddig fennállott különbségek az igazgatás körében megszűnnek (1. §).

– A szász ispáni hivatal megszűnik, és e cím mint a Szász Egyetem közgyűlésének elnökére, Szeben megye főispánjára száll (2. §).

– A Szász Egyetemenk mint kizárólag közművelődési hatóságnak hatásköre az egyetemi vagyon felett való rendelkezésre, a kezelése alatt álló alapítványok rendeltetészerű felhasználásának eszközésére és az azok felett való ellenőrzésre nézve továbbra is fenntartatik (3. §).

– A Szász Egyetem vagyona egyedül közművelődési célokra fordítható (4. §).